"بررسی تطبیقی بیماری‌های موی سر از دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی در نسخه "الاسباب و العلامات" با طب جدید"

بهرام امانی چاکلی [الف]،مریم امینیان [ب]، جمیله عباسی [ج]، آذر بدرلو* [د]

[الف] استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه زنجان
[ب] متخصص بیماری‌های پوست و مو در استان زنجان
[ج] دانشجوی کارشناسی ارشد گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه زنجان
[د] دانشجوی کارشناسی ارشد گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه زنجان

چکیده

سابقه و هدف: موی سر عضو حساس بدن است. این عضو نیاز به مراقبت‌های بهداشتی دارد. بهترین عامل در بهداشت و سلامت مو در درجه اول تغذیه سالم و جریان گردش خون در پوست سر است. ماساژ و استفاده از مواد موثر روی پوست سر نه تنها رشد مو را تسریع می‌کند؛ بلکه از مو محافظت و نگهداری کرده و از ریزش غیر معمول مو می‌کاهد. بنابراین عواملی چون گرد و خاک، آلودگی هوا و نور خورشید آسیب شدیدی به مو می‌رسانند و باعث از دست دادن مو و کاهش رشد آن می‌شود. برای حل این مشکل بیشتر افراد به درمان‌های شیمیایی رو می‌آورند. شاید مصرف محصولات بهداشتی نتیجه خوبی دهد؛ اما به مرور زمان مواد شیمیایی تاثیر خود را خواهد گذاشت و در نتیجه آسیب دیدگی مو بیشتر خواهد شد. بهترین راه حل برای داشتن موهایی خوب درمان گیاهی است. از آنجایی که پژوهش‌های زیادی در زمینه بیماری موی سر انجام یافته است؛ اما پژوهشی که بخواهد به طور تطبیقی بیماری‌های موی سر را از دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی و طب جدید بررسی کند، انجام نیافته است. لذا هدف پژوهش حاضر بیان دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی درباره بیماری‌های موی سر با تکیه بر نسخه الأسباب العلامات و همچنین درمان این بیماری‌ها از طریق طب جدید است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش با بررسی تطبیقی بیماری‌های موی سر در زمینه طب سنتی و جدید از طریق نسخه "الاسباب و العلامات" نجیب‌الدین سمرقندی و راهنمایی‌های سرکار خانم دکتر مریم امینیان، متخصص پوست و مو انجام یافته است.

بحث و نتیجه گیری: بنظر می‌رسد که امروزه بیشترین روش‌های درمان بیماری‌های موی سر از طریق طب جدید و داروهای شیمیایی صورت می‌گیرد، اما روش‌ها و داروهای گیاهی که توسط نجیب‌الدین سمرقندی در نسخه "الاسباب و العلامات" برای درمان بیماری‌های موی سر بیان شده است می‌تواند مکمل خوبی در کنار داروهای شیمیایی طب جدید باشد.

کلید واژه‌ها: بیماری موی سر، نجیب‌الدین سمرقندی، الأسباب العلامات، طب سنتی، طب جدید.

تاریخ دریافت: آبان ۹۱
تاریخ پذیرش: خرداد ۹۲

مقدمه:

قدیمی‌ترین تاریخ ملل تاریخ پزشکی است، چرا که بشر از روزی که خود را شناخته با درد همراه و با حوادث رو به رو بوده است. از همان روزی که آدمی در صدد دفع بیماری و درد از خود بر آمده است تاریخ طب شروع می‌شود و قطعی است اولین کسی توانسته رفع درد از خود و یا از دیگری بنماید اولین طبیب بوده است (۱). بنابراین در آن روزگار به علت نبود ابزارهای پیشرفته پزشکی امروزی طبیب ناچار بود برای

* فرد مسئول مکاتبات: azarbadrloo@yahoo.com

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

درمـان بیمـاری‌هـای مختلـف از داروهـای گیـاهی برگرفتـه از طبیعت استفاده کنـد، بـدین ترتیـب طـب سـنتی رواج یافـت، چنانچه که مشخص است طب سنتی، مبتنی بر طبیعـت اسـت، زیرا نباتات، مواد معـدنی و حیـوانی طبیعـی را بـه عنـوان دارو مورد استفاده قرار می‌دهد. از دیرباز، دانش ایرانیان، نسـبت بـه داروهای سنتی اعم از گیاهی، معـدنی و حیـوانی زبـانزده ملـل دیگر بوده و در دوره ساسانیان، حتـی نـام برخـی از داروهـا از زبان پهلوی وارد زبان یونانی شد. در اواخر دوره ساسانی، یکی از مراکز طبی جهان، جندی شاپور در خوزستان بـود کـه در آن سنت‌های طبی ایران و هند با مکتب بزرگ اسکندریه و میـراث بقراط و جالینوس آمیخته شده بـود (۲). در ایـن هنگـام زمینـه وسیع طب اسلامی که جنبه جهانی داشت، فراهم آمـد. رازی و ابن سینا در سده هـای ۳ و ٤ هـــق در بسـیاری از زمینـه‌هـای پزشکی تـلاش شـایانی کردنـد (۳). در دوره‌هـای بعـدی نیـز پزشکانی این مسیر را ادامه دادند و آغـازگر دورانـی جدیـد در طب سنتی ایران شدند که از آن جمله می‌توان به نجیـب‌الـدین سمرقندی اشاره کرد. در واقع اگر اطلاعات این پزشـکان طـب سنتی مورد استفاده قرار نگیرد و به آنها توجه نشود، همیشه بـه پزشکی غـرب وابسـته شـده و علـم پزشـکی خویشـتن مـورد فراموشـی قـرار مـی‌گیـرد، لـذا یکـی از راه‌هـای بازگشـت بـه خویشتن خویش، توجه به مشاهیر و پزشکان دوره‌های گذشـته و احیای علوم پزشکی آنان از طریق توجه به نظرات آنان است. چنانچه امروزه نیز شـاهد توجـه عمـومی، در اسـتفاده از روش درمانی طب سنتی در کنار پزشکی نوین هستیم؛ لـذا بـه علـت مطرح شدن روش درمانی طـب سـنتی در نسـخه الأسـباب و العلامات به بررسی این نسخه پرداخته شد تا پـژوهش حاضـر، طریقـی بـرای احیـای اثـر ارزشـمند دانشـمند بـزرگ دوره خوارزمشاهی و همچنین استفاده از روش‌های درمان سنتی وی برای علاج بیماری‌های کنونی باشد. ابوحامد محمد بن علی بن عمر سمرقندی ملقب به نجیـب‌الـدین از اطبـاء و داروشناسـان مشهور دوره‌ی خوارزمشاهی، معاصر امـام فخـررازی (متـوفی ٦۰٦ هـق)، طبیب مسـلمان و از مـردم سـمرقند بـود. در اوان حمله‌ی مغول زنده بود و در همان گیرودار در فتنه‌ی مغـول در هرات در سال ٦۱۹ هـق کشته شد (٤). وی از عالمان بـزرگ طب بوده و تالیفات گرانبهایی داشته است که مهمتـر از همـه" الأسباب و العلامات" است که جـزو کتـب برجسـته پزشـکی قدیم بـوده اسـت. دسـت کـم تـا پـنج قـرن از نفـوذ بسـیاری برخـوردار بـود. برهـان الـدین نفـیس بـن عـوض کرمـانی، از پزشکان نامی زمان الغ بیـگ، درتـاریخ ۸۲۷ هـــق شـرحی بـر الأسباب و العلامات نوشته است و این شرح اساس کتاب طبی فارسی معروف به طب اکبری بوده اسـت (۵). کـه ایـن تفسـیر نفیس بن عوض کرمانی به زبان عربـی بـر کتـاب الأسـباب و العلامات به نام شرح الأسباب یا موجز الأسباب بود که به الـغ بیگ تقدیم کرد. بعدها به فارسی نیز ترجمه شد (٦). و از دیگر تألیفاتی که سمرقندی در زمینه‌ی پزشکی و داروشناسی داشـته از جمله کتاب اغذیه و کتاب الفرق بین الامراض المشـکله کـه آثار او در سراسر دنیای اسلام شهرت فراوان یافـت. بـا وجـود اهمیـت داشـتن نسـخه "الاسـباب و العلامـات" در زمینـه تشخیص، علل و درمان بیماری‌ها در این پژوهش سعی بر ایـن است که به بررسی تطبیقی بیماری‌های موی سر موجود در این نسخه با طب جدیـد پرداختـه شـود، زیـرا بیمـاری مـو ماننـد بسیاری از بیماری‌های موجود در انسـان، بسـیار شـایع اسـت. داروهای شیمیایی موجود برای درمان بیماری‌های مو اثربخشی کم و عوارض قابل توجهی دارند. روش‌های متعددی به عنـوان مکمل و جایگزین داروهای شیمیایی برای درمان این بیماری‌ها به کار می‌روند. یکی از این روش‌ها، استفاده از داروهای گیاهی است.

روش‌ها:

این پژوهش به روش مطالعه موردی از نوع تشریحی انجام گرفـت. نسـخه الأسـباب و العلامـات تـالیف نجیـب‌الـدین سمرقندی که یک نسخه طبی خطیِ بدون چاپ بوده اسـت بـا شماره ۱۹٦۳ در کتابخانه بروجردی قم موجـود بـود، لـذا ایـن نسخه به صورت فایل در یک CD تهیه شد. از این رو در ایـن پـژوهش از نسـخه الأسـباب و العلامـات بخـش مربـوط بـه بیماری‌های موی سر در طب سنتی استفاده و نیز در زمینه طب جدید از اطلاعات دکتر

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

مریم امینیان، متخصص بیماری‌های پوست و مو بهره گرفته شد.

یافته‌ها:

در پژوهش حاضر، طب سنتی نجیب‌الدین سمرقندی (۷). در رابطه با بیماری‌های موی سر به بیماری‌هایی از جمله ریزش مو، شوره سر، موخوره، شپش و رشک، ضمن بیان مطالبی در مورد رنگ کردن مو و از بین بردن بردن موهای زائد ، برای هر یک از بیماری‌ها علل و درمان را بیان کرده است، در پژوهش حاضر این بیماری‌ها از دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی و طب جدید مورد بررسی قرار گرفته است(۸).

بررسی بیماری‌های موی سر از دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی در طب سنتی و دکتر مریم امینیان در طب جدید

– بیماری ریزش موی سر

الف) ریزش مو در طب سنتی

درمان ریزش مو در نسخه "الاسباب و العلامات" چنین آمده است که بقراط گوید:

– پرهیز از طعام‌های ترش و تند و تیز و خشک

– شستن با آب مورد و روغن کنجد و یا روغن بنفشه هر دو با هم هر روز سه وقت.

– به گرمابه رفتن و مالیدن به لعاب اسیقول و لعاب خطمی و به دانه و آب آمله و پریساوشان و آب برگ چغندر

– آب شقایق یروزده و اطریفل خوردن

– از جماع دوری کردن

– آنچه از چکیدن و از ریزیدن باز دارد این است که یکرند برگ چغندر و برگ ازاد درخت و خردل همه را بشکند و یک شبانه روز بگذارد و روز بعد آن را بردارند و صافی کنند و روغن مورد مخلوط کنند و به کار دارند.

همچنین در جای دیگر برای کاهش ریزش مو و تقویت آن به بیمار توصیه می‌کند:

– از خوردن غذاهای خشک دوری کند.

– ترشی و تیزی نخورد و طعام‌های چرب و شیرین بسیار بخورد، بویژه نان شک با شوربای چرب که مرغچه در آن پخته باشند و زیربای چرب بخورد.

– گرسنگی و تشنگی نکشد.

– در گرمابه با آب گرم بسیار نشوید.

– شیر و ماهی تازه و شکر بسیار بخورد.

– در مورد رویانیدن مو، روش‌هایی را معرفی کرده و می‌گوید:

– قبل از تدبیر موی رویانیدن، آن جایگاه را شیر گوسفند بمالند، نیک بود؛ بطوری که یکرند، نی سوخته و مگس سوخته، پی سر به روغن ناردین و سوسن بمالند و به آب چغندر بشویند و همچنین آب خطمی نیک بود و پرسیاوشان و شقایق و آمله بر هم کوفته بمالند و روغن خایه و روغن گندم در این باب نیز نیک بود.

– اگر بخواهند بجایی که موی ندارد، موی بروید؛ یک خاکستر رخ و تراشه دویم را بسوزانند و خاکستر آن را با برگ مورد و سونش آهن و روغن کنجد همه را با هم مخلوط کرده و مرهم کنند در هر جا که بمالند موی برآرد

به اذن خدای تعالی.

– روغن تخم هر کجا بمالند در طول یک هفته موی بر آرد؛ برای این کار باید، یکرند خربزه را سوراخ کنند و درونه آن را خالی کنند و ده زرده تخم با پنج سیر روغن زیت و ده درم برگ مورد و ده درم سونش آهن در میان خربزه کنند و سوراخ او را استوار کنند و آن که در گِل گیرند و خربزه را در تنور بگذارند تا یک شبانه و روز در آن تنور باشد، بعد آن را بردارند و گِل از وی پاک کنند پس آن چه در میانش باشد به روغن زیت به دست مالند و مرهم کنند در هر جا که بمالند موی برآرد.

– روغن تخم مرغ که هر جا بمالند مو برآرد؛ در این روش، ده عدد تخم مرغ را بجوشانند و پوست از آن پاک کنند و در تابه آهنین روی آتش بگذارند و با کفچه بجنبانند تا بسوزد و روغن سیاه همچون روغن را بردارند و بامداد و شبانگاه بمالند نیک موی برآرد.

– روغن گندم موی برویاند؛ در این روش، گندم نمدیده نیک در تابه آهنین کرده و روی آتش بگذارند و بجنبانند

تا زمانی که بسوزد و روغن ظاهر شود و روغن سیاه بر سر بمالند، موی برآرد.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

– غالیه موی برویاند؛ روغن گندم و روغن را بهم آمیزند و غالیه برو نهند هر جا که خواهند بمالند.

– خروالذئب؛ یعنی سرگین بسوزانند و به روغن بیامیزند و به کل سر بمالند موی برویاند.

– خروالکلب؛ سفید باشد، آب نارسیده از موی پاک کنند و خاکستر آن را به روغن مورد بزنند و یا به روغن تازه

و یا روغن و بادیان ازآد درخت بهتر بود.

ب) ریزش موی سر در طب جدید

بطور کلی مو هیچ Function (عملکرد) حیاتی در انسان ندارد اما فواید آن از نظر مسائل روانی، عایق حرارت و ارتباط جنسی و اجتماعی است. همه فولیکول‌های مو تحت تاثیر مکانیسم‌های کنترلی یکسانی نیستند و مو در مناطق مختلف سر تحت تاثیر هورمون‌های متفاوتی است. بطور مثال موهای ناحیه جلویی سر و ناحیه پس سر از نظر کنترلی با یکدیگر متفاوتند. به این گونه که هورمون‌هایی نظیر هورمون‌های جنسی (آندروژن‌ها)، پرولاکتین (هورمون شیردهی)، تیروکسین (هورمون تیروئیدی) که تحت تاثیر عوامل محیطی از غدد هیپوفیز و هیپوتالاموس و... ترشح می‌شود در رشد و ریزش موها تاثیر دارند به همین دلیل بیماری‌های مو از نظر عامل ایجاد بیماری با یکدیگر متفاوت هستند، در ادامه به علل ریزش و درمان موی سر در طب جدید پرداخته می‌شود.

بیماری تاسی: نام علمی آن آلوپسی آندروژنتیک (Androgenetic Alopecia) است. این نوع تاسی موی وابسته به هورمون است که انواع مردانه و زنانه دارد. در فرم مردانه این بیماری تاسی در ناحیه تاج سر و فرونتال و تمپورال (خط رویش موی جلویی و کناری) ایجاد که براساس شدت ایجاد درجه بندی می‌شود. علت این نوع تاسی پاسخ به فولیکول‌های مو در ناحیه جلویی سر به هورمون‌های آندروژنی است. به همین دلیل ساپرس کردن سطح آندروژن‌ها (هورمون‌های جنسی) یکی از روش‌های درمان مؤثر در کنترل این نوع ریزش مو در مردان است.

در انواع زنانه، تاسی وابسته به هورمون هم الگوی نسبتا مشابهی با آقایان دارد. اما شایعه‌ترین الگوی تاسی زنانه کاهش منتشر دانسیته مو در ناحیه تاج سر (Crown) با حفظ نسبی یا کامل خط رویش موی فرونتال (جلوی سر) است. در خانم‌ها بیشتر ریزش مو نمای درخت کریسمس را دارد که به صورت پهن شدن فرق میانی سر و نمایان شدن پوست سر با حفظ موهای کم پشت و نازک است. از نظر عامل ایتولوژیک بیماری از نظر وراثتی نیز موها ممکن است درگیر شود و توارث در ایجاد در تاسی‌های وابسته به هورمون (Androgenetic Alopecia) دخالت دارد و در کل احتمال تاسی با افزایش تعداد افراد تاس خانواده افزایش می‌یابد. پس در نهایت نتیجه می‌گیریم عامل اصلی این نوع ریزش مو سطح هورمون‌های آندروژنتیکی فرد تحت تاثیر مسائل ژنتیکی است.

موهای پشت سر (Occiput): تحت تاثیر هورمون‌های جنسی نیستند به همین دلیل است که موهای ناحیه پشت سر در این نوع ریزش مو حفظ می‌شود. تشخیص این نوع ریزش مو بیشتر بالینی است؛ اما از نظر تشخیص قطعی پاتولوژی کمک کننده است و نسبت موهای ترمینال (موهای ضخیم وابسته به هورمون) به موهای ولوس (موهای غیر وابسته به هورمون) کاهش می‌یابد. علاوه بر این سایز فولیکول‌های موی ترمینال نیز کاهش می‌یابد و فولیکول موها مینیاتوریزه و کوچک می‌شود.

انواع دیگر ریزش مو: ریزش موهای غیر وابسته به هورمون و ژنتیک است که ممکن است در اثر بیماری‌های تب‌دار شدید و خونریزی‌های زیاد، استرس، داروها، دوره بعد از زایمان شیردهی، جراحی‌های بزرگ و غیره ایجاد شود.

انواع حاد ریزش مو: ضربه‌های شدید به سر بخصوص به کودکان.

در انواع مزمن: اختلالات و بیماری‌های تیروئید، کم خونی، فقر آهن شدید، سوء تغذیه، کمبود شدید روی و رژیم‌های غذایی شدید نیز از عامل ایجاد ریزش موها است.

بیماری‌های متابولیک مثل بیماری‌های کبدی و نارسایی مزمن کلیه، انواع سرطان‌های خون، بیماری‌های سیستم ایمنی، تومورهای مغزی نیز از علل دیگر ریزش مو است.

– درمان و داروی ریزش موی سر در طب جدید

– درمان‌های آندروژن خوراکی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

– مانیوکسیدیل موضعی(نکته: مانیوکسیدیل موضعی دارویی بر پایه الکل است که با مکانیسم افزایش جریان خون، پوست سر محرک رشد مجدد موها می‌شود.)

– درمان جراحی: کاشت مو روش دیگر درمان است که در موارد پیشرفته و عدم درمان به داروهای خوراکی و موضعی انجام می‌شود که از موهای ناحیه پشت سر و یا بدن خود فرد گرفته شده پس از مراحل Cut کردن فولیکول مو و جدا کردن فولیکول‌ها به ناحیه جلویی سر کاشت می‌شود. در نهایت علاوه بر روش‌های فوق برای استتار ناحیه تاس از روش استتار کردن (Comouflage) و کلاه گیس استفاده کرد. استتار کردن آسان‌ترین و ارزان‌ترین روش درمان است که با اضافه کردن فیبرهای کوچک تیره در میان موها انجام می‌شود که به وسیله نیروی الکترواستاتیک در محل می‌ماند، یا با رنگ کردن تارموها، تارهای موی باقی مانده ضخیم‌تر و تیره‌تر به نظر می‌رسد.

– بیماری مو خوره

الف) علل و درمان موخوره (داءالثعلب) از دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی

علت داءالثعلب چهار گونه است:

اول: از خون بود، علامت آن سرخ بود و درد کند و سطبر شود، پوست آن سخت گردد. علاج رگ قیفال بگشایند و شیره خشت با خرمای هندی بخورد و به آب نیمه گرم بشویند و طلا که در ادامه گفته می‌شود، بمالند.

دوم: از صفرا بود، علامت وی زردی و خشکی و خاریدن و سوختگی آن موضع بود. علاج آن، آب دونار و مطبوخ

هلیله زرد خوردن و روغن بنفشه با لعاب اسیقول مالیدن و به آب نیمه گرم شستن و گاه گاه با سرکه و گلاب

غرغره کردن و اطریفل کوچک خوردن و معجون جالینوس خوردن و طلا کردن.

سوم: از بلغم بود، علامت آن بلغم است، علاج حب قوقایا و ایارج فیقرا و حب اصطمخیقون خورد، برکوی درشت آن جایگاه را بمالند و پیاز تلخ و پیاز زیری و پیاز نرگس سخت مالیدن و با ایارج فیقرا و عاقرقرحا و سپندان برابر هم به سرکه و گلاب غرغره کردن و طعام‌های برشته و کباب خوردن و گل انگبین و معجون جالینوس مدام مالیدن(همچنین معجون‌های که در باب معده سرد در اصل نسخه گفته شد پیوسته مالیدن از جمله (فلافل و پودنه))

چهارم: از سودا بود، علامت آن بود که جایگاه سیاه و بنفش بود. دلیل آن است که بسیار سفر کرده و یا بسیار جماع کرده و یا غذاهای سوداوی بسیار خورده باشد. علاج فربه کردن تن است و آسودگی جستن و طعام‌های

گرم و سرد و تر خوردن و شوربای چرب و شیرین خوردن و به حمام رفتن و جلاب خوردن است.

– ترکیبات دارویی که سمرقندی برای درمان داءالثعلب تجویز کرده است به شرح زیر است:

– حب قوقایا که داءالثعلب را فایده بود، بدین ترتیب است که یکرند افتیمون، پانزده درم تخم حنظل و سقمونیا و نمک هندی و افستین، یکان مثقال بسفایج و انزروت، یکان درم صبر و تربد با آب کندنا سرشته حب کنند.

– شربتی دو درم طلا که داءالثعلب بلغمی را نافع بود و هم موی برآرد، بدینگونه است که یکرند فرفیون، سذاب یکان مثقال، خربق سیاه و سفید یکان مثقال، موم زرد هشت مثقال به روغن بید انجیر بگذارند و داروی بدان سرشته طلا کنند و پیش و پس از طلا یک ساعت سیر مالیدن نافع بود و موی برآرد.

– طلای که داءالثعلب صفراوی را نافع بود چنین است که، یکرند کف دریا سوخته و نطران و سرگین موش جمله را برابر به خل‌الخمر سرشته برکوی کتان بمالند.

– طلای که داءالثعلب سوداوی را نافع بود بدین ترکیب است که، یکرند شونیز بریان کرده سه درم، پنج نی

سوخته و پشکل گوسفند و پریساوشان و فندق سوخته و عاقرقرحا و شیح سوخته و خربق سفید یکان درم به روغن بادام تلخ سرشته طلا کنند.

– دیگر طلای عجیب که هرگونه داءالثعلب را فایده کند اینگونه است که، یکرند نی سوخته و سر داءالثعلبگین سوخته و سرگین موش ناسوخته و پوست خارپشت سوخته و نوشادر و بوره و مغز بادام سوخته و تخم حنظل جمله را برابر کوفته و پخته و به روغن زیت سرشته طلا کنند و با برگ انجیر خاریدن

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

و اگر ریش شود پیاز نرگس بمالند و تخم حنظل با سرکه کهن باید مالیدن.

ب) روش طب جدید در علل و درمان موخوره (Trichotiloptosis)

به دو شاخه شدن ساقه مو در انتهای مو یا در وسط مو اطلاق می‌شود که ناشی از ضربه‌های سشوار کشیدن، خشک بودن زیاد ساقه مو و اصطحکاک ساقه مو ایجاد می‌شود.

درمان این مشکل دارویی نمی‌باشد و تنها راه درمان کوتاه کردن موها می‌باشد. اما با عدم استفاده از اتو مو، سشوار، چرب نگه‌داشتن ساقه مو با موادی نظیر روغن زیتون می‌توان از ایجاد آن جلوگیری کرد.

– رنگ کردن موی سر (خضاب)

الف) طب سنتی نجیب‌الدین سمرقندی

نجیب‌الدین سمرقندی به فردی که می‌خواهد موی سر خود را رنگ سیاه بگذارد توصیه می‌کند که موی خود را سیاه کند و یک هفته نگه دارد، برای این کار دو روش را معرفی می‌کند:

– یکرند هلیله تر بشویند و پوست آن بسوزانند به روغن زیت بزنند تا مرهم شود. جالینوس گوید: که خضاب و سمه حناست که هم موی سیاه کند و مغز را هیچ زیان نکند. یکرند آب کوفته و آب برگ و سمه با آب مورد آغشته سخت نیکو است و بعد از آن روغن مالند.

– نوعی دیگر یکرند سلیقول که شجرف سوخته را محرقرا گویند و نوره آب نادیده هر یک دو درهم، در هم کرده به موی مالند و یک ساعت صبر کند و بعد بشوید و موی را به غایت سیاه کند.

ب) رنگ کردن موی سر در طب جدید

از دیدگاه علم پزشکی رنگ کردن موها تاثیری بر ریشه مو ندارد و فقط با استفاده از قابلیت رنگ‌گیری کراتین در ساقه مو، این ناحیه از مو رنگ می‌گیرد و در نهایت موها مقداری ضخیم‌تر به نظر خواهد رسید. علاوه بر اینکه اثرات سایکولوژیک ناشی از سفید شدن موها را نیز کاهش خواهد داد.

– از بین بردن موی زائد

الف) از دیدگاه طب نجیب‌الدین سمرقندی

– ذکر روغن‌هایی که موی زائد را ببرد:

– یکرند ارمک آب نارسیده و زرنیخ زرد به روغن کنجد بیاغازند تا سه روز، پس بر سر آتش نهند چندان که روغن و دارو از هم جدا شوند و روغن صاف بردارند و در شیشه کنند و نگه دارند و به وقت حاجت اندر آفتاب گرم و یا در نزدیک آتش بماند. موی را پاک کند.

– داروی خوره، یکرند زیرش آهن یک شبانه روز در سرکه بیاغازند، پس بدان بشویند دفع شود و پشم اشتر سوخته به روغن گل و روغن زیت مرهم کرده بمالند موی برویاند و مغز سر اسب و اشتر همین عمل کند به روغن یاسمین.

ب) از بین بردن موی زائد در طب جدید

موهای زائد به موهایی اطلاق می‌شود که در نواحی ناخواسته ایجاد شوند مثلا ایجاد ریش در خانم‌ها در نواحی زیر چانه و ضخیم شدن موها در اطراف سینه خانم‌ها و اطراف ناف و غیره. Hirsutism به ایجاد موهای ترمینال (ضخیم) در ناحیه‌ای که نباید موهای ضخیم وجود داشته باشند مانند (ریز چانه خانم‌ها) گفته می‌شود. که بر حسب عامل ایجاد درمان‌های متفاوتی نظیر داروها و لیزر درمانی جهت آن به کار می‌رود

– بیماری شوره سر (سبوسه)

الف) شوره سر (سبوسه) در طب سنتی

نجیب‌الدین سمرقندی علت سبوسه را از بخار معده می‌داند. و برای درمان آن می‌گوید که دماغ قی باید کرد.

همچنین او داروهایی را تجویز کرده است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

– مطبوخ هلیله زرد خوردن

– شستن موی سر با لعاب اسیقول و بطیخ چغندر

– خطمی و روغن گاوه تازه مالیدن

– یکرند عصاره برگ چغندر و تخم خربزه و آرد خوردن

– ترس و آرد باقلا طلا کنند و یک شب بگذارند و بامداد به لعاب خطمی و آب نیم گرم بشویند

– عصاره برگ بید و کنجد و روغن بادام تلخ و گل سرخ کوفته بخل الخمر سرشته مالیدن

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

ب) شوره سر (Pityriasis Capitis) در طب جدید

این بیماری ناشی از حضور یک نوع قارچ بر روی بدن به نام مال سزیا فور فور (Malasesia furfur) است. این نوع بیماری‌های ضد قارچ پاسخ خوبی خواهد داد.

– بیماری شپش و رشک

الف) در طب سنتی

نجیب‌الدین سمرقندی علت شپش و رشک سر را از بلغم ، رطوبت و عفونات می‌داند.

وی برای درمان شپش و رشک داروهایی را ذکر کرده که بدین شرح است:

– خوردن حب اصطمخیقون یا ایارج فیقرا

– اگر اندک بود یکرند کندشه بر خود و بر جامه دود کنند دفع شود

– اگر بسیار بود کندشه و سیماب و میعه بهم بسایند و در گرمابه خود را شویند و این دارو برر خود مالند و اگر چند عدد حبی از آن بخورند زایل شود

– طلای که شپش و کرّ و خارش را ببرد یکرند مویزج و زرنیخ و کندشه و سیماب بیامیزند برابر بر روغن زیت آغشته طلا کنند و شب و بامداد در گرمابه بشویند

ب) شپش و رشک در طب جدید

شپش، انگل خارجی و دائمی انسان است که موجب تحریک، خارش ، خستگی، ضعف عمومی و اختلال در یادگیری می‌شود. شپش سر به نام پدیکولوس هومانوس کپیتیس است.

اقدامات غیر دارویی که در مقابله با این بیماری انجام می شود از اهمیت به خصوصی برخوردار است:

– رعایت نکات بهداشتی و شستشوی موضع آلوده همراه با آب و صابون

– کوتاه کردن موها در صورت ابتلا به شپش سر

– شستشوی تمام ملحفه‌ها، لباس‌ها به خصوص لباس‌های زیر و آنهایی که به صورت مستقیم با شپش در تماس بوده‌اند با آب بالای ٦٠ درجه و اتوکشی آنها

– ایزوله کردن تمام وسایل شخصی مانند شانه تا ده روز و استفاده‌ی مجدد در صورت کسب اطمینان از عدم آلودگی آنها

– جلوگیری از تماس جنسی تا پس از تکمیل دوره‌ی درمان

– درمان همه‌ی افراد خانواده به طور همزمان حتی بدون بروز علایم مشخص بیماری

– برای کنترل خارش و التهاب استفاده از آنتی هیستامین‌ها توصیه و بهتر است تا پایان درمان از داروها کورتیکواستروئید استفاده نشود.

– در هنگام استفاده از دارو توجه داشته باشید که پوست دارای زخم باز نباشد.

اما استفاده از داروی مناسب از ملزومات یک درمان موفق است. برای مهار این انگل از درمان موضعی استفاده و معمولا به صورت تک دوز انجام می‌شود. دو داروی پر مصرف عبارتند از "پرمترین" و" لیندان" که به بررسی آنها می‌پردازیم.

Permethrin

این دارو یک ضد انگل سنتتیک است که با مهار انتقال سدیمی نورونها در عامل ایجاد کننده بیماری شپش

یا جرب اثر می‌گذارد و به شکل‌های مختلف کرم ۱٪و ۵٪و شامپو ۱٪ در ایران در دسترس است.

پرمترین موضعی در کبد متابولیزه و از راه ادرار دفع می‌شود.

Lindane

داروی پر مصرف گذشته‌های نه چندان دور که امروزه با تردید بیشتری تجویز می‌شود. لیندان یک ارگانوکلراید است که از پوسته‌ی این جانوران جذب شده و با تحریک شدید نورونی و ایجاد تشنج موجب مرگ انگل می‌شود .این دارو به دو شکل لوسیون و شامپوی ۱٪ موجود است و در درمان گونه‌های شپش معرفی شده و جرب استفاده می‌شود (۹).

بحث و نتیجه‌گیری:

بیماری‌های موی سر بخصوص نوع مزمن آن مشکلات بسیاری را برای بیماران درگیر با آن بوجود آورده است. به همین منظور از زمان‌های گذشته پزشکان در پی یافتن راه حل و درمان بیماری‌های آن بر آمده‌اند، چنانچه که امروزه نیز در این زمینه‌ها باوجود روش‌های جدید و متنوع درباره درمان بیماری‌های موی سر، تحقیقات زیادی صورت گرفته است، بنابراین پژوهش حاضر از طریق بررسی تطبیقی بیماری‌های

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

موی سر از دیدگاه نجیب‌الدین سمرقندی در زمینه طب سنتی و طب جدید با دیدگاه متخصص پوست و مو (دکتر مریم امینیان) به این نتایج دست یافت که نجیب‌الدین سمرقندی در درمان بیماری‌های موی سر بیشتر به داروهای گیاهی چون گل انگبین، پیاز تلخ، پیاز نرگس، تخم حنظل، برگ انجیر و... و روغن‌های چون روغن گندم، مورد، ناردین، سوسن، سیاه، بنفشه، زیتون و... تاکید داشته است. و همچنین در طب جدید داروهای آندروژن خوراکی، مانیوکسیدیل موضعی، لیزر درمانی، جراحی، لیندان و پرمترین بیان شده است. با توجه به اینکه در طب جدید داروهای شیمیایی و جراحی‌ها مطرح شده است، با این حال در کنار این روش‌ها به داروهای گیاهی و روغن‌هایی چون زیتون به عنوان روش درمان توجه شده است. از نکات برجسته دو روش طب سنتی و جدید این است که در طب سنتی سمرقندی علت اکثر بیماری‌های موی سر را چهار عامل درونی (بلغم، سوداوی، صفراویی و خونی) می‌داند و در طب جدید به عللی چون ارثی بودن، رعایت نکردن بهداشت، استفاده از لوازم آرایشی و بهداشتی (مانند سشوار، اتو مو و...) می‌توان اشاره کرد، بنابراین به نظر می‌رسد روش طب سنتی در تجویز داروها به علت کم هزینه بودن، نداشتن عوارض جانبی داروهایی شیمیایی، دسترسی آسان به داروهای گیاهی در درمان بیماری های موی سر روشی مناسب‌تری در مقایسه با طب جدید باشد. داروهایی گیاهی علاوه بر درمان بیماری، روش مؤثری در آرامش اعصاب و روان فرد خواهند بود.

معانی مفاهیم(۱۰).

آمله: املج، شاه امرود، شبیه آلوچه

اصطمخیقون: حب

ایارج فیقرا: به عنوان مسهل به کار می‌رود و برای معالجه اراض سر مفید است

پریساوشان: نباتی است برگش شبیه به برگ گشنیز، لطیف کننده و خشک کننده رطوبت‌ها

حب: دانه تخم گیاهان

خاییدن: جویدن، به دندان نرم کردن

داء الثعلب: مو خوره

زیربا: زیره با، زیرباج- آشی که در آن زیره ریزند، آش زیره

سبوسه: شوره سر

سپندان: خردل

سیماب: زیبق، جیوه

شیح: حشیشه خراسانیه

عاقرقرحا: بیخ طرخون دشتی

کفچه: قاشق

کندشه: بیخ گازران، بیخ نباتیست شبیه کنگر، خارج کننده سودای اعضای سر است

مطبوخ: داروی جوشانیده

مویزج: مَویزک، کشمش کولی

میعه: لبنی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]

References:

1. Edvard , Bron. tarikh teb eslami, tarjome Masuod Rajabnia, entesharat elmi v farhangi, Tehran, chap panjom, 1371, p 16.
2. Afshar, Eiraj. pezeshki sonati mardom Iran, J.1,2. nasher moallef, chap avval. zemestan 1370, p 35.
3. Nasr, Seyed Hosein. elm v tamaddon, tarjome Ahmad Aram, Tehran, elmi v farhangi, 1384, p 193.
4. Haghighat, Abdolrafie. tarikh olom v falsafe Irani az Jamasb hakim ta hakim Sabzevari, 1372, p 362.
5. Dehkhoda, Ali Akbar. loghat nameh, j. 23, p 625. Masaheb, Gholam Hosein. dayeratolmarefe farsi, j.1, p 1336.
6. Elgod, Siril. tarikh pezeshki Iran v sarzaminhaye khelafate sharghy, motarjeme Baher Ferghani, amir kabir, Tehran, 1371, p 345.
7. Samarghani, Najibeddin. alasbab v al.alamat, ketabkhaneye borojerdi Ghom, shomare sabt 1963.
8. Aminian, Maryam. Motakhasese post va mo, bargerefteh az Ketabe Teat book of Dermatology, fasle 63.
9. Afzali, Monire. hanoz ham shepesh, mahname novin daroo shomare 62 ,nimeyeh dovome shahrivar , 1391, pp 14-15.
10. Aljorjani, Islami ibn al-Mohammad al- Hosayni(seyed Ismail jorjani). Alaghraz Altbyan va Allayy Almabahes, Tashih va Tahghigh va Talif Farhang Aghraz Tby Tebby doctor Hasan Tajbakhsh, j 1 va 2, Entesharat Daneshgha Tehran, 1385, pp 22-27-33-52-96-112-128-171-175-176-220-247-270-315-318-345-352-353.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-22]